

Ks. Grzegorz Szamocki

Konsultacje u lekarza znakiem wiary w Boga, w świetle Syr 38,1-15

Streszczenie: Tekst Syr 38,1-15 zawiera poemat o lekarzu. Jego treść stanowi element pouczenia, jakie izraelski mędrzec – Jezus syn Syracha (Ben Sira) – skierował do rodaków, konfrontujących się z hellenizacją. Autor utworu udzielił rady w zakresie korzystania z posługi lekarza. Dla gorliwego w wierze Żyda prawdziwym lekarzem był Bóg. Stąd szukanie pomocy u lekarza, który liczył na swoją wiedzę i umiejętności, a czasami również przywoływał na pomoc pogańskie bóstwa, mogło stanowić religijny problem.

Według Syracha, powstrzymywanie się od korzystania z konsultacji u lekarza nie ma uzasadnienia religijnego. Lekarz jest bowiem Bożym stworzeniem i narzędziem Bożego uzdrawiania. Służy ludziom dzięki otrzymanej od Boga mądrości, wykorzystując i respektując prawa natury i Boży porządek. Słowa Syracha mogą sugerować, że gardzenie konsultacją u lekarza jest przejawem braku wiary i ma charakter grzechu.

Słowa kluczowe: Syrach, hellenizacja, wiara, lekarz, uzdrowienie.

Summary: Consulting a doctor as a sign of faith in God in the light of Sir 38:1-15

Text of Sir 38:1-15 contains a poem about the doctor. Its content is an element of a teaching that the Israeli sage - Jesus son of Sirach (Ben Sira) - addressed to his countrymen who are confronted with Hellenization. The author gave advice on the use of the doctor's ministry. For a Jew who was zealous in faith, God was a real doctor. Hence, looking for help from a doctor who counted on his knowledge and skills, and sometimes also summoned support for pagan gods, could be a religious problem.

According to Sirach, there is no religious justification for refraining from consulting a doctor. For the doctor is God's creation and instrument of God's healing. He serves people thanks to the wisdom received from God, using and respecting the laws of nature and God's order. Sirach's words may suggest that despising consultation a doctor may be a sign of a lack of faith and is sinful.

Keywords: Sirach, Hellenization, faith, doctor, healing.

Wprowadzenie

W pierwszej części Biblii chrześcijańskiej, zwanej Starym Testamentem, będącej także świętą księgą wyznawców judaizmu, jest grupa tekstów określa-

nych jako literatura mądrościowa. Należą do niej pisma stanowiące owoc refleksji i przemyśleń izraelskich mędrców, którzy uczyli respektu wobec Boga jako stwórcy świata i architekta jego dobrego porządku. Do literackich świadectw tej mądrości należy Księga Syracha (Syr), która zawiera unikatowy i jedyny w Biblii poemat o lekarzu. Jego treść w Syr 38,1-15 zadziwia dzisiejszych czytelników. Niektóre stwierdzenia intrygują i rodzą pytania. Celem niniejszego artykułu jest udzielenie pomocy w zrozumieniu tych wypowiedzi poprzez ich analizę i w rezultacie odczytanie ich przesłania zamierzonego przez autora.

1. Księga Syracha – autor i tekst

Według informacji podanej w samym tekście księgi, autorem zapisanych w niej refleksji i mądrościowych pouczeń jest Jezus, syn Syracha, syna Eleazara (Syr 50,27; 51,30 [tekst hebr.]). Patronimiczne dodanie imienia ojca i dziadka może wynikać stąd, że imię właściwego autora nie było wystarczająco rozpoznawalne. W naukowych publikacjach, studiach biblijnych i w tytułach księgi w odniesieniu do autora preferuje się określenie Ben Sira (od hebr. *ben sîrā* = syn Syracha)¹.

Ben Sira był mędrcelem i nauczycielem mądrości w Jerozolimie. Księgę ze swoimi refleksjami i pouczeniami napisał w języku hebrajskim około 180 r. przed Chr. Prawie pół wieku później wnuk autora przybył do Egiptu i tam, około 117 r. przed Chr., przełożył dzieło dziadka na język grecki, oddając w ten sposób przysługę miejscowej żydowskiej diasporze. Dopisał on również Prolog (w. 1-35), w którym zawarł cenne informacje o księdze i jej autorze, a także o sobie jako tłumaczu².

¹ Stąd np. *Mądrość Ben Sira, Księga* lub *Pouczenie Ben Sira*. W języku polskim dzieło otrzymuje najczęściej tytuł *Mądrość Syracha, Księga Syracha* lub po prostu *Syrach*. Więcej zob. np. J. Marböck, *Das Buch Jesus Sirach*, [w:] *Einleitung in das Alte Testament*, red. E. Zenger i in., „Kohlhammer Studienbücher Theologie” [t.] 1.1, Kohlhammer, wyd. 6, Stuttgart 2006, s. 408-409; F.V. Reiterer, *Alle Weisheit stammt vom Herrn ... Gesammelte Studien zu Ben Sira*, „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 375, Walter de Gruyter, Berlin-New York 2007, s. 51-52; M. Gilbert, *Methodological and hermeneutical trends in modern exegesis on the Book of Ben Sira*, [w:] *The Wisdom of Ben Sira. Studies on Tradition, Redaction, and Theology*, red. A. Passaro, G. Bellia, „Deuterocanonical and Cognate Literature Studies” [t.] 1, Walter de Gruyter, Berlin-New York 2008, s. 7-9.

² Więcej zob. np. P.W. Skehan, A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira. A New Translation with Notes*, „The Anchor Bible” [t.] 39, Doubleday, New York 1987, s. 8-12; G. Bellia, *An Historico-Anthropological Reading of the Work of Ben Sira*, [w:] *The Wisdom of Ben Sira*.

Wśród żydów w Palestynie i w diasporze do I w. po Chr. Księga Syracha cieszyła się autorytetem pisma świętego i natchnionego. Włączono ją do greckiego kanonu Septuaginty (LXX). Jej hebrajskie fragmenty zostały odnalezione w Qumran i na Masadzie (z I w. przed Chr. – I w. po Chr.). Starożytna tradycja rabiniczna w stosunku do dzieła Ben Sira nie była jednak jednomyślna. Rabbi Akiba (+ ok. 135 r. po Chr.) i autorzy komentarzy w Tosefcie (ok. 250 r. po Chr.) uznali ją za księgę niekanoniczną (jSanh 28a; Yad 2:13). Pomimo tego wśród wielu żydów zachowała ona popularność. W rabinicznej literaturze pozostawiła ślady swojego wpływu. Wiele razy jest cytowana z aprobatą w Talmudzie i midraszach³. Do kanonu Biblii Hebrajskiej Księga Syracha nie została jednak włączona.

W środowiskach chrześcijańskich stała się księgą wartościową i ulubioną. Zalecano ją do nauczania początkujących w wierze. Hieronim (+ 420 r. po Chr.), prawdopodobnie pod wpływem nauczycieli żydowskich, nie uznał Księgi Syracha za kanoniczną. Św. Augustyn (+ 430 r. po Chr.) natomiast opowiedział się za starą tradycją Kościoła, która ten sam autorytet przypisywała wszystkim księgom ze zbioru LXX. Marcin Luter w swoim tłumaczeniu Biblii na język niemiecki z 1534 r. usunął Księgę Syracha z jej tradycyjnego miejsca w kanonie i umieścił na końcu wśród apokryfów. Kościół rzymskokatolicki uznał Księgę Syracha za natchnioną i kanoniczną, zatwierdzając to ostatecznie na Soborze Trydenckim w 1546 r.⁴ Prolog napisany przez wnuka Ben Sira, chociaż właściwie nie stanowi części księgi, zawsze jest do niej dołączany, ze względu na antyeczność i znaczenie.

Tekst Księgi Syracha przez wiele wieków był dostępny jedynie w tłumaczeniach. Na Zachodzie w języku greckim i łacińskim, a na Wschodzie w przekładzie syryjskim. W roku 1896 i w latach późniejszych w genizie synagogi w Kairze odkryto fragmenty sześciu hebrajskich rękopisów Księgi Syracha, datowanych na czas od X do XII w. Części hebrajskich manuskryptów tej księgi

Studies on Tradition, Redaction, and Theology, red. A. Passaro, G. Bellia, „Deuterocanonical and Cognate Literature Studies” [t.] 1, Walter de Gruyter, Berlin- New York 2008, s. 54-55; G. Sauer, *Studien zu Ben Sira*, „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 440, De Gruyter, Berlin-Boston 2013, s. 25-26.

³ Np. A.A. Di Lella, *Wisdom of Ben Sira*, [w:] *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 6, red. D.N. Freedman, Doubleday, New York 1992, s. 934; F.V. Reiterer, *Alle Weisheit* dz. cyt., s. 14-20; F. Ueberschaer, *Weisheit aus der Begegnung. Bildung nach dem Buch Ben Sira*, „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 379, Walter de Gruyter, Berlin-New York 2007, s. 27-28.

⁴ Np. A.A. Di Lella, *Wisdom of ben Sira*, dz. cyt., s. 934; J. Marböck, *Das Buch Jesus Sirach*, dz. cyt., s. 409; F.V. Reiterer, *Alle Weisheit ...*, dz. cyt., s. 14-20.

znaleziono w połowie XX w. także w Qumran i na Masadzie. Aktualnie hebrajski tekst Księgi Syracha, uznawany za świadectwo tekstu oryginalnego, jest znany w 68 procentach. Współczesne przekłady tej księgi opierają się zasadniczo na tekście greckim LXX⁵.

2. Księga Syracha – kontekst historyczny powstania

Ben Sira zdobywał mądrościowe doświadczenie oraz zapisywał swoje refleksje i pouczenia w pierwszym ćwierćwieczu II w. przed Chr. W tych latach żydowscy mieszkańcy Judei⁶ musieli się konfrontować z hellenizacją. Ta była następstwem podboju Bliskiego Wschodu przez Aleksandra Macedońskiego w roku 333 przed Chr. Po śmierci Aleksandra w 323 r. przed Chr. jego generalowie (diadochowie) zaczęli walczyć ze sobą o kontrolę nad podbitymi ziemiami. W rezultacie tych walk powstały nowe państwa. Terytorium Palestyny znalazło się najpierw w rękach Ptolemeusza z Egiptu. W roku 301 przed Chr. założyciel tej dynastii, Ptolemeusz I, zdobył Jerozolimę. Wielu Żydów zostało deportowanych do Egiptu. Osiedlono ich w koloniach militarnych i hellenistycznych miastach, zwłaszcza w Aleksandrii. Według świadectwa Józefa Flawiusza już za następnego władcy, Ptolemeusza II Filadelfosa (283-246 przed Chr.), odzyskali oni wolność (Ant XII, 11-118).

Ptolemeusze przyjęli w Judei perski system administracyjny, w ramach którego żydowski arcykapłan był przywódcą duchowym swojego narodu, a także kimś w rodzaju świeckiego księcia, do którego należała prostasia, czyli władza reprezentowania prowincji na dworze królewskim⁷. W czasach

⁵ P.C. Beentjes, *The Book of Ben Sira in Hebrew. A Text Edition of All Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of All Parallel Hebrew Ben Sira Texts*, „Supplements to Vetus Testamentum” [t.] 68, E.J. Brill, Leiden 1997, zwł. s. 1-10; A.A. Di Lella, *Wisdom of [b?]en Sira*, dz. cyt., s. 934-935; J. Marböck, *Das Buch Jesus Sirach*, dz. cyt., s. 409; M. Gilbert, *Methodological and hermeneutical trends*, dz. cyt., s. 1-3; *The Wisdom of Ben Sira: Introduction*, [w:] *New American Bible (Revised Edition)*, Washington 2010, <https://www.biblegateway.com/passage/intro/?search=Ben+Sira&version=NABRE> [dostęp: 18.08.2017].

⁶ Nazwa „Judea” jest odpowiednikiem greckiej formy *Ioudaia*, która w czasach hellenistycznych zastąpiła wcześniejszą nazwę - hebrajską *y^hūdā* i aramejską *y^hūd* - regionu w południowej części ziemi Izraela, położonego wokół Jerozolimy, stanowiącego kiedyś najpierw terytorium plemienia Judy, potem państwa Judy, a następnie, od czasów babilońskich do panowania Seleucydów, żydowską prowincję.

⁷ Na temat charakteru urzędu/funkcji *prostasii* i jej związku z urzędem arcykapłana zob. np. M. Hengel, *Judaism and Hellenism. Studies in Their Encounter in Palestine During the Early Hellenistic Period*, Fortress Press, Philadelphia 1981, s. 23-25; D.M. Goodblatt, *The*

Ptolemeuszów Żydzi cieszyli się względnym pokojem i bezpieczeństwem. Judea zaś doświadczała gospodarczego rozkwitu⁸.

Na początku II w. przed Chr. kontrolę nad Palestyną przejęli Seleucydzi, czyniąc również z Judei część swojego wielkiego państwa. Król Antioch III (223-187 r. przed Chr.), po pokonaniu Egipcjan w Panium w 198 r. przed Chr. i wejściu do Jerozolimy, odwdzieczył się Żydom za pomoc w walce i przyjazne przyjęcie. Zalecił prace nad odnowieniem świątyni i materialne wsparcie dla świątynnego kultu oraz szereg zwolnień podatkowych. Przede wszystkim jednak, podobnie jak wcześniej władcy perscy, pozwolił Żydom żyć zgodnie z tradycją ich przodków i własnymi prawami, czyli Torą Mojżesza⁹. Ludność prowincji Judei została uznana za *ethnos*, z czym łączyła się również gwarancja pewnej autonomii¹⁰. Przywileje dla Żydów potwierdził Seleukos IV Filopator (187-175 r. przed Chr.). Zmiana sytuacji nastąpiła w czasie panowania kolejnego władcy Seleucydów – Antiocha IV Epifanesa (175-164 r. przed Chr.).

Od czasów podboju Palestyny przez Aleksandra Wielkiego wyzwaniem dla tamtejszej ludności była hellenizacja realizowana w obszarze kulturowym, filozoficznym oraz religijnym. Uleganie procesowi hellenizacji wyrażało się najpierw w używaniu greckiego języka, a potem także w przyjmowaniu greckiego stylu życia. Już w połowie III w. przed Chr. greka była popularna wśród żydowskiej arystokracji. Wielu Żydów otwierało się na grecki sposób kształcenia i wychowania. Hellenizacja w Judei znalazła rzeczników i uznanie w rodzie Tobiadów, członków przywódczej warstwy Judei, którzy konkurowali i walczyli o wpływy z bardziej konserwatywnymi Oniadami, z kapłańskiej dynastii zapoczątkowanej przez Oniasza I (ok. 300 r. przed Chr.). W konsekwencji wewnętrznych konfliktów Jazon przejął arcykapłański urząd brata Oniasza III i uzyskał od króla pozwolenie na ustanowienie w Jerozolimie gimnazjum i efe-

Monarchic Principle. Studies in Jewish Self-government in Antiquity, „Texte und Studien zum antiken Judentum” [t.] 38, J.C.B. Mohr, Tübingen 1994, s. 14-16.

⁸ P.W. Skehan, A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, dz. cyt., s. 13-14; J. Marböck, *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira*. „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 272, De Gruyter, Berlin-New York 1999, s. 11; E. Haag, *Das hellenistische Zeitalter. Israel und die Bibel im 4. bis 1. Jahrhundert v. Chr.*, „Biblische Enzyklopädie” [t.] 9, W. Kohlhammer, Stuttgart 2003, s. 44-48; F. Ueberschaer, *Weisheit aus der Begegnung*, dz. cyt., s. 51.

⁹ Treść królewskiego rozporządzenia, nadającego przywileje Judejczykom, podaje Józef Flawiusz: Ant XII, 138-144.

¹⁰ E. Haag, *Das hellenistische Zeitalter*, dz. cyt., s. 53-55; F. Ueberschaer, *Weisheit aus der Begegnung*, dz. cyt., s. 54.

bionu, a na podstawie funkcjonowania tych instytucji pragnął przekształcić Jerozolimę w hellenistyczną *polis*. Jazon i jego zwolennicy, idąc za greckim wzorcem polityczno-społecznym, wprowadzali zmiany głównie polityczne i handlowe, nie zamierzali jednak ani odrzucać teokratycznego porządku żydowskiego *ethnosu*, gdyż ten był podstawą ich pozycji władzy, ani zmieniać żydowskiej wiary. Chodziło tylko o to, aby żyć jako Żyd w hellenistycznym świecie bez porzucania starych tradycji Izraela. W rzeczywistości hellenistyczna reforma w Jerozolimie nie została zrealizowana do końca. Powodem tego nie był wcale opór pobożnych tradycjonalistów, lecz głównie wewnętrzne spory o władzę. To one w dużej mierze przyczyniły się do walki religijnej i prześladowań za panowania Antiocha IV (175-164)¹¹.

Księga Syracha stanowi owoc i świadectwo doświadczeń i przemyśleń jej żydowskiego autora. W treści księgi widać odzwierciedlenie konfrontacji judaizmu z hellenizacją, czyli stosunek wierzących żydów do narzucanego im hellenistycznego stylu życia i myślenia. Księga ta prezentuje się jako swego rodzaju podręcznik praktycznej filozofii życia, oparty na świętych pismach i historii Izraela, zakotwiczony w Bożym prawie i ujęty w formie wypowiedzi mądrościowych. Syrach, nie porzucając wiary ojców, stawiał czoła greckiej kulturze, poszukując harmonii pomiędzy rozumem i Bożym objawieniem. Nie poddał się bezmyślnie hellenistycznemu duchowi ani też nie stanął w całkowitej opozycji wobec jakichkolwiek hellenistycznych wpływów. Udało się mu podjąć nieznane dotąd wyzwania i w nowym kontekście historyczno-kulturowym sformułować podstawowe przekonania tradycyjnej wiary i tradycji Izraela. W ten sposób swoim wówczas nierzadko zdezorientowanym i niepewnym rodakom i współwyznawcom dał narzędzie orientacji¹².

Wśród zagadnień, którym Syrach poświęcił w swojej księdze uwagę, jest także kwestia stosunku do lekarza i konsultacji u niego. Problem polegał na tym, że dotychczasowe, zasadnicze stanowisko wyznawców judaizmu wobec praktyk medycznych różniło się mocno od poglądów, zwyczajów oraz zasad

¹¹ K. Bringmann, *Hellenistische Reform und Religionsverfolgung in Judäa. Eine Untersuchung zur jüdisch-hellenistischen Geschichte (175-163 v. Chr., „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Philologisch-Historische Klasse”, [t.] 3 F, nr 132, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1983, s. 62.67.89-92; E. Haag, *Das hellenistische Zeitalter*, dz. cyt., s. 51.56-60; M. Marciak, *Hellenistyczna reforma i prześladowanie religijne w Judei za czasów Antiocha IV Epifanesa – przegląd najważniejszych hipotez*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 2006 nr 4, s. 245-264; F. Ueberschaer, *Weisheit aus der Begegnung*, dz. cyt., s. 56-62; G. Baran, *Arcykapłan Jazon i jego zamierzenia wobec Jerozolimy w świetle Ksiąg Machabejskich*, „The Biblical Annals” 2013 [nr] 3/2, s. 261-284.*

¹² J. Marböck, *Weisheit im Wandel*, dz. cyt., s. 11-12; B. Zapff, *Sir 38,1-15 als Beispiel der Verknüpfung von Tradition und Innovation bei Jesus Sirach*, „Biblica” 2011 [nr] 92, s. 347-348.

i sposobów postępowania w tym zakresie, znanych w najstarszych cywilizacjach, w tym także od tych, które przyniosła z sobą cywilizacja i kultura hellenistyczna.

3. Medycyna i lekarz w cywilizacjach starożytnych (przed Syrachem)

Sztuka medyczna i związane z nią praktyki leczenia były znane na długo przed okresem hellenistycznym. Wspominają o nich już mezopotamskie i egipskie teksty z III tysiąclecia przed Chr. W tekstach klinowych z Mezopotamii są zaklęcia przeciw użądleniu skorpiona, ugryzieniu przez węża, przeciw chorobom ludzi i zwierząt, a także wzmianki o lekarzach, symptomach chorób, instrukcje terapeutyczne, wskazówki do przygotowywania opatrunków oraz przyrządzania lekarstw i ich stosowania. Z tekstów wynika, że przyczyn choroby upatrywano często w działaniu demonów i duchów osób zmarłych oraz w gniewie bogów. W procedurach leczniczych podejście empiryczno-racjonalne łączono więc niejednokrotnie z elementami o charakterze magiczno-religijnym, a leczenie było przeprowadzane wspólnie przez lekarza i zaklinacza¹³. Kodeks Hammurabiego (XVIII w. przed Chr.) potwierdza, że w państwie starobabilońskim praktyki lekarskie były już regulowane prawem, a praca lekarza była bardzo dobrze wynagradzana, jakkolwiek łączyła się też z dużą odpowiedzialnością i nierzadko z ryzykiem¹⁴.

Egipskie papirusy poświadczają, że w kraju faraonów już bardzo wcześniej znano funkcjonowanie niektórych organów i związane z nimi choroby. W identyfikowaniu ich przyczyn odwoływano się często do wpływu demonów i karzącego działania bogów. Obok lekarza działalnością leczniczą zajmował się więc także magik i kapłan, a egipska medycyna obejmowała tym samym

¹³ S.M. Maul, W. Westendorf, *Erste Medizinkonzepte zwischen Magie und Vernunft (3000-500 v. Chr.)*, [w:] *Die Chronik der Medizin*, red. H. Schott, Chronik Verlag, Dortmund 1993, s. 16.

¹⁴ § 215 wyznacza zapłatę za udaną, ciężką operację: „Jeśli lekarz obywatelowi operację ciężką nożem z brązu wykonał, obywatela uzdrowił lub łuk brwiowy obywatela nożem z brązu otworzył i oko obywatela uzdrowił, 10 szekli srebra weźmie”. 10 szekli srebra równało się wówczas wynagrodzeniu stolarza za 450 dni pracy. Z kolei § 218 nakazuje wymierzenie kary za wykonanie nieudanej operacji: „Jeśli lekarz obywatelowi operację ciężką nożem z brązu wykonał i spowodował śmierć obywatela lub łuk brwiowy obywatela nożem z brązu otworzył i oka obywatela pozbawił, rękę mu utną”. Przekład za: M. Stępień (tłum.), *Kodeks Hammurabiego*, Wydawnictwo Alfa, Warszawa 1996, s. 124-125. Zob. N. Duin, J. Sutcliffe, *A History of Medicine. From Prehistory to the Year 2020*, Barnes & Noble Books, New York 1992, s. 14-15; M.J. Geller, *Ancient Babylonian Medicine. Theory and Practice*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010, s. 56-61.

lecznictwo empiryczno-racjonalne i magiczno-religijne. Za ojca medycyny w Egipcie i „pierwszego lekarza” uznano architekta Imhotepa (2667-2600 przed Chr.), później nawet deifikowanego jako boga medycyny i leczenia. Egipscy lekarze specjalizowali się już w ogólnym leczeniu oraz stomatologii, farmakologii, ginekologii i balsamowaniu¹⁵.

Według tradycji mitologicznej starożytnych Greków, pierwszym lekarzem półbogiem był Asklepios, syn boskiego patrona medycyny, Apolla. Asklepios stał się dobrym chirurgiem, zdolnym nawet przywracać życie umarłym. To wzbudziło zazdrość Hadesa, boga świata zmarłych, który interweniował w sprawie Asklepiosa u Zeusa. Zeus, aby zachować spokój i porządek, zabił Asklepiosa piorunem. Ostatecznie jednak zamienił go w gwiazdozbiór Wężownika (łac. *Ophiuchus*). Stąd laska Asklepiosa z oplecionym wokół niej wężem jest po dziś dzień symbolem sztuki medycznej¹⁶.

Późniejszych lekarzy uznawano za potomków Asklepiosa i nazywano asklepiadami. Praktykowali oni medycynę w świątyniach wzniesionych ku czci Asklepiosa, zwanych asklepiejonami (od gr. [l. poj.] *asklēpieion*), lecząc za pomocą ziołowych preparatów i świętych zwierząt, takich jak węże, oraz zalecając odpoczynek, dietę, kąpiele i wizyty w gimnazjum. W celu postawienia diagnozy i przepisania leków interpretowali sny. Pacjenci zaś płacili za medyczną posługę¹⁷.

W asklepiejonie na wyspie Kos medyczną karierę rozpoczął Hipokrates (460-377 przed Chr.), uznany za ojca naukowej medycyny. Swoją praktykę leczniczą oparł na obserwacji i studiowaniu ludzkiego ciała. Był przekonany, że choroby mają wyjaśnienie fizyczne i racjonalne. Odrzucał postrzeganie ich jako skutek zabobonów, wpływu złych duchów czy nieżyczliwości bogów. Wprowadził stosowanie szczegółowego lekarskiego wywiadu z pacjentem,

¹⁵ N. Duin, J. Sutcliffe, *A History of Medicine*, dz. cyt., s. 12-13; C. Reeves, *Egyptian medicine*, Princes Risborough, Shire 1992; S.M. Maul, W. Westendorf, *Erste Medizin-konzepte*, dz. cyt., s. 16-17.

¹⁶ B. Bojałowska, *Medycyna sakralna w Grecji*, [w:] *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, PZWL, Warszawa 1988, s. 37-43; V. Kanellou, *Ancient Greek medicine as the foundation of contemporary medicine*, „Tech Coloproctol” 2004 [nr] 8, s. 3.

¹⁷ T. Brzeziński, *Starożytna Grecja*, [w:] *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, PZWL, Warszawa 1988, s. 56-59; V. Kanellou, *Ancient Greek medicine*, dz. cyt., s. 3; W.U. Eckart, *Geschichte der Medizin. Fakten, Konzepte, Haltungen*, wyd. 6, Springer, Heidelberg 2009, s. 20-23; S. Yeomans, *Medicine in the Ancient World*, [w:] *Bible History Daily*, <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/ancient-cultures/daily-life-and-practice/medicine-in-the-ancient-world/> [dostęp: 05.09.2018]

ocenę jego objawów chorobowych i dokładnego badania klinicznego. Hipokrates podkreślał, że miłość do sztuki medycznej idzie w parze z miłością do człowieka¹⁸.

Hellenistyczny system medyczny, pomimo swego empirycznie nacechowanego racjonalizmu, miał także powiązania religijne. Świadczyły o tym zwłaszcza liczne sanktuaria Asklepiosa, obejmujące świątynię ku czci boskiego patrona sztuki lekarskiej, miejsce praktyk lekarskich oraz medyczny ośrodek szkoleniowy. W tym czasie byli także lekarze „świeccy”, niezwiązani bezpośrednio z żadnym sanktuarium Asklepiosa, niebędący kapłanami, ale modlący się do Asklepiosa¹⁹.

W starożytnym Izraelu leczenie sprowadzało się zasadniczo do działań zewnętrznych, jak opatrywanie ran i sińców, bandażowanie ich i smarowanie oliwą (np. Iz 1,6). W społeczeństwie izraelskim, zwłaszcza w okresie najstarszym, nie było lekarzy profesjonalistów. W przypadku choroby najbardziej kompetentny był zawsze Bóg JHWH. W Wj 15,26 zostało to wyrażone w formule samoobjawieniowej: „Ja JHWH [jestem] twoim lekarzem” (*ʿani yhwħ rōḇ ʿekā*). Według autora biblijnego, JHWH wypowiada w tych słowach fundamentalne oświadczenie dotyczące Jego natury i relacji do wiernego Mu Izraelity oraz zapewnienie o Jego błogosławieństwie dla tych, którzy okażą Mu posłuszeństwo i będą z Nim we właściwej relacji²⁰. Rolą kapłanów było więc nie leczenie, lecz stworzenie zdrowej i uzdrawiającej relacji Izraelitów do Boga, względnie stwierdzenie uzdrowienia, które nastąpiło z Jego mocy. W Iz 38,21 prorok wprawdzie udziela porad leczniczych odnośnie do opatrzenia i wyleczenia wrzodów króla Ezechiasza, jednak wszystko dokonuje się w ścisłej łączności i zgodzie z Bożą obietnicą uzdrowienia, które ma wkrótce nastąpić.

¹⁸ Więcej np. G.M.A. Grube, *Greek Medicine and the Greek Genius*, „Phoenix” 1954 [nr] 8/4, s. 127-133; V. Kanellou, *Ancient Greek medicine*, dz. cyt., s. 3-4; B. Zapff, *Sir 38,1-15 als Beispiel*, dz. cyt., s. 350-351.

¹⁹ Por. H. Avalos, *Illness and Health Care in the Ancient Near East: The Role of the Temple in Greece, Mesopotamia, and Israel*, „Harvard Semitic Museum Monographs”, [t.] 54, Scholars Press, Atlanta 1995, s. 56-92; B. Zapff, dz. cyt., s. 351-352; M. Cartwright, *Ancient Greek Medicine*, https://www.ancient.eu/Greek_Medicine/ [dostęp: 05.09.2018].

²⁰ Zob. B.S. Child, *The Book of Exodus. A Critical, Theological Commentary*, The Westminster Press, Louisville, Kentucky 1974, s. 270; J.I. Durham, *Exodus*, „Word Biblical Commentary” [z.] 3, Accordance electronic ed., Zondervan, Grand Rapids 1987, s. 213-214; N. Allan, *The Physician in Ancient Israel: His Status and Function*, „Medical History”, 2001, [nr] 45, s. 378-379.

Wszelkie zatem wizyty i konsultacje u lekarzy, których próby uzdrawiania łączyły się często z praktykami magicznymi i z wzywaniem różnych uzdrawiających bóstw, były rozumiane jako konkurencja dla wyłącznej czci JHWH²¹.

W tekście z 2Krn 16,12, który można datować na czasy hellenistyczne, jest wzmianka o tym, że Asa, król Judy, „rozchorował się na nogi i cierpiał bardzo, jednakże nawet w swej chorobie szukał nie JHWH, lecz lekarzy (*lō^ʿ-dāras^ʿ ʿeṭ-yhwh ki bārōp^ʿim*)”. Na podstawie tej uwagi kronikarza można konstatować dwie sprawy. Po pierwsze, w Jerozolimie byli wówczas lekarze otwarci na hellenistyczną myśl medyczną. Mogli to być medycy wędrowni lub tacy, którzy zatrzymali się w mieście na dłuższy czas. Miasta bowiem zabiegały o to, aby mieć dobrego lekarza na stałe. To prowadziło zresztą do powstania urzędu publicznego lekarza, opłacanego przez gminę, a także przyjmującego zapłatę za leczenie od pacjentów. Stałego lekarza chciały mieć z pewnością coraz bardziej hellenizowane żydowskie elity w Jerozolimie²².

Z wypowiedzi kronikarza w 2Krn 16,12 wynika również i to, że udanie się do takich „hellenistycznych” lekarzy, zamiast zwrócenia się o pomoc uzdrowicielską do Boga JHWH, było znakiem braku wiary, negowaniem władzy i mocy Boga Izraela, także jako prawdziwego uzdrowiciela lub wręcz odejścia od Niego. Warto jednak podkreślić, że kronikarz w stwierdzeniu, iż Asa szukał pomocy lekarzy a nie Boga, kwestionował nie rolę i autorytet lekarzy, lecz wiarę judzkiego króla²³.

Wypowiedź z 2Krn 16,12 dobrze odzwierciedla problem, z którym konfrontował się Syrach. Chodziło o odpowiedź na pytanie: Czy choremu Żydowi, uznającemu Boga JHWH za Stwórcę i Pana wszechświata, wolno konsultować się i szukać uzdrawiającej pomocy u obecnych w Jerozolimie lekarzy, zwłaszcza hellenistycznych? Lekarz, który często liczył tylko na swoją wiedzę i umiejętności, a niekiedy również posługiwał się magią i przywoływał na pomoc swoje bóstwa, dla Izraelitów w czasach Syracha mógł stanowić „problem teologiczny”.

²¹ Zob. np. N. Allan, *The Physician in Ancient Israel*, dz. cyt., s.381; B. Zapff, *Sir 38,1-15 als Beispiel*, dz. cyt., s. 349-350.

²² Np. B. Zapff, *Sir 38,1-15 als Beispiel*, dz. cyt., s. 352.

²³ Zob. A.E. Hill, *1 & 2 Chronicles*, „NIV Application Commentary: Old Testament”, Accordance electronic ed., Zondervan, Grand Rapids 2003, s. 476; R.W. Klein, *2 Chronicles: A Commentary on 2 Chronicles*, „Hermeneia: A Critical and Historical Commentary on the Bible”, [z.] 14, Accordance electronic ed., Fortress Press, Minneapolis 2012, s. 242-243.

4. Syrach o lekarzu (Syr 38,1-15)

Dla rodaków, pragnących dochować wierności Bogu JHWH, Syrach napisał poemat o lekarzu: Syr 38,1-15. Tekst tego utworu jest spójny treściowo i można go łatwo wyodrębnić z kontekstu. Ma ramy zewnętrzne, w których autor uczy mądrego życia, zachęcając do roztropnej troski o zdrowie poprzez umiarkowanie w jedzeniu (Syr 37,27-31) i ograniczenie smutku i żaloby po zmarłych, gdy wysiłki lekarzy nie dały oczekiwanego rezultatu (Syr 38,16-23).

W Syr 38,1-15 można dostrzec cztery pouczenia, które do dziś nie straciły na wartości, zwłaszcza gdy chodzi o status lekarza oraz naturę jego powołania i misję.

A. Pouczenie pierwsze: Szanuj lekarza (38,1-3)

¹ *Czczij lekarza za jego usługi czczij należną, również jego stworzył Pan.*

² *Uzdrowienie pochodzi od Najwyższego a od króla otrzymuje on dary.*

³ *Wiedza lekarza podnosi mu głowę, i jest podziwiany wobec dostojników.*

Według Syracha, mądre postępowanie zakłada okazywanie szacunku i odpowiedniej czci lekarzowi (gr. *tima iatron* – „czcij lekarza”). Tekst hebrajski ma w tym miejscu trochę inne wezwanie, mianowicie: „Bądź przyjacielem lekarza” (*r‘h rw‘b rp*)²⁴. W jednej i drugiej wersji językowej chodzi jednak o to samo: szacunek wobec lekarza. Przyjacielskie nastawienie łączy się z szacunkiem²⁵. Syrach poucza, że cześć okazana lekarzowi jest wyrazem bojaźni przed Bogiem. Lekarz bowiem, tak jak cały świat, pochodzi od Boga. Bóg go stworzył (hebr. *h̄lq*; gr. *ektisen*). Jest więc częścią dobrego” stworzenia Bożego i tym samym jego obecność i posługiwanie odpowiadają Bożemu porządkowi. Lekarza należy zatem szanować i okazywać mu przyjacielską życzliwość, nawet zanim pojawi się przypadek chorobowy, w którym jego bezpośrednie działanie będzie potrzebne i skuteczne²⁶.

Według Syracha Bóg dał lekarzowi zdolność do zdobycia wiedzy (*epistēmē*) i umiejętność jej wykorzystywania. Uprawianie sztuki medycznej nie sprzeciwia się więc Bogu. W lekarzu można nawet widzieć pośrednika Bożej mądrości²⁷. Taki status lekarza zapewnia mu szacunek także ze strony króla i dostojników. Król okazuje swój respekt wobec lekarza poprzez rozmaite dary.

²⁴ P.C. Beentjes, *The Book of Ben Sira in Hebrew*, dz. cyt., s. 65.157.

²⁵ A. Stöger, *Der Arzt nach Jesus Sirach (38,1-15)*, „Arzt und Christ”, 1965, [nr] 11, s. 4.

²⁶ Por. B. Zapff, *Sir 38,1-15 als Beispiel*, dz. cyt., s. 359.

²⁷ Por. P.W. Skehan, A.A. Di Lella, A.A., *The Wisdom of Ben Sira*, dz. cyt., s. 441; B. Zapff, *Sir 38,1-15 als Beispiel*, dz. cyt., s. 360.

W przekładzie greckim – w porównaniu z wersją hebrajską – na końcu wersetu 15,1 jest dodane wyrażenie *timais autou*, które dosłownie można oddać przez „honorami jego”. Być może, jak sugerują niektórzy badacze, należy widzieć w tym dodatku odniesienie do honorarium²⁸. Syrach miałby więc pouczać, że lekarzowi należy się szacunek, wysoka pozycja społeczna i godne honorarium.

B. Pouczenie drugie: Korzystaj z lekarstw (38,4-8)

⁴ *Pan stworzył z ziemi lekarstwa i człowiek mądry nie będzie nimi gardził.*

⁵ *Czyż to nie przez drewno woda stała się słodka, aby moc Jego poznano?*

⁶ *On dał ludziom wiedzę, aby się wstawili dzięki Jego wspaniałym dziełom.*

⁷ *Nimi się leczy i ból usuwa, z nich aptekarz sporządza miksturę,*

⁸ *aby nie było końca Jego dziełom i pokój od Niego trwał na całej ziemi.*

Opinia i pouczenie Syracha dotyczące lekarza odnoszą się również do aptekarza i wytwarzanych przez niego lekarstw. Według izraelskiego mędrca korzystanie z lekarstw (*pharmaka*) w celu odzyskania zdrowia jest także objęte Bożym porządkiem oraz planem stworzenia i zbawienia. Również aptekarz swoją wiedzę zawdzięcza Bogu. Dzięki Niemu z ziół i soków wytwarza maści i lecznicze mikstury. Od Boga pochodzą więc lekarstwa. Człowiek mądry i roztropny nie powinien nimi gardzić. Kto nie chce przyjmować lekarstw, jest zatem nie tylko nierozumny, lecz także bezbożny. Gardzi nie tylko lekarstwami, ale i wolą Bożą²⁹. W ten sposób odrzuca Boga z Jego pragnieniem uzdrawiania człowieka. Mądry i wierzący Izraelita ma oczekiwać działania Bożego nie tylko poprzez spektakularne cuda, lecz także poprzez siły natury, które należy rozpoznać i wykorzystać.

Wypowiedź z Syr 38,5 nawiązuje do opowiadania z Wj 15,22-26 o uzdrowieniu wód przez Mojżesza. Po wyjściu z Egiptu i przejściu przez morze, Izraelici dotarli do miejscowości Mara, gdzie „nie mogli pić wód, gdyż były gorzkie” (w. 23). Lud szemrał wtedy przeciw Mojżeszowi, a Mojżesz wołał do

²⁸ Możliwe jest, że wnuk Jezusa Syracha dodał te słowa w swoim tłumaczeniu, ponieważ wśród hellenistycznie wykształconych lekarzy była praktyka domagania się honorarium przed rozpoczęciem leczenia. Zob. np. L.P. Hogan, *Healing in the Second Temple Period* („Novum Testamentum et Orbis Antiquus”, 21), Universitätsverlag, Freiburg, Schweiz 1992, s. 42; J. Preuss, *Biblical and Talmudic Medicine*, tłum. F. Rosner, A. Jason Aronson Book, Lanham 2004, s. 32.

²⁹ Por. np. A. Stöger, *Der Arzt nach Jesus Sirach*, dz. cyt., s. 7; P.W. Skehan, A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, dz. cyt., s. 441-442; M. Chrysovergi, *Contrasting Views on Physicians in Tobit and Sirach*, „Journal for the Study of the Pseudepigrapha”, [nr] 21/1, 2011, s. 50.

Boga JHWH. Następnie Mojżesz wrzucił do wody drewno, które wskazał mu JHWH, i wody stały się słodkie (w. 25). Opowiadanie kończy się wspomnianą już formułą samoobjawieniową: „Ja JHWH [jestem] twoim lekarzem” (w. 26). W biblijnym przedstawieniu przywołanego epizodu chodzi nie tyle o cudowność tego wydarzenia, ile o fakt, że przy uzdatnianiu wód do picia Mojżesz posłużył się kawałkiem drewna wskazanym mu przez JHWH. Mojżesz nie otrzymał od Boga dokładnych instrukcji, ale sam wiedział, co ma zrobić. Bóg, wskazując Mojżeszowi kawałek drewna, odwołał się do jego wiedzy i doświadczenia. Uwagę o drewnie można postrzegać jako aluzję do laski Mojżesza, znanej w tradycji o plagach egipskich i przejściu przez morze (Wj 4,1-5; 7,8-24; 14,16). Była ona przede wszystkim symbolem wspierającej mocy Boga. Jest możliwe jednak, że autor biblijny we wzmiance o drewnie nawiązał do przekonania niektórych ludzi starożytnego Bliskiego Wschodu, zwłaszcza plemion beduińskich, iż pewne rośliny, na przykład cierniste krzewy, wrzucone do wody mogą wykazać działanie uzdatniające tę wodę do picia lub zmienić jej smak³⁰. W takim przypadku Mojżesz byłby tym, który zgodnie z intencją Boga właściwie wykorzystał prawo natury.

Główny akcent opowiadania z Wj 15 o uzdatnieniu wód spoczywa jednak na przesłaniu teologicznym, iż to JHWH był prawdziwym sprawcą tego, że wody słone stały się słodkie. On jest prawdziwym uzdrowicielem (por. Wj 15,26). Mojżesz działał z mandatu Boga i z Jego mocą. Był Jego „organem wykonawczym”. Realizował wolę Boga JHWH i dla dobra rodaków wykorzystał naturę stworzenia, opierając się przy tym na swojej wiedzy i doświadczeniu. Najprawdopodobniej taki sens opowiadania z Wj 15 przywołał Syrach w poemacie o lekarzu (Syr 38,5). Swoim rodakom, odczuwającym trud konfrontacji z hellenistyczną kulturą, chciał powiedzieć, że lekarz jest jak Mojżesz, o ile swoją znajomością sztuki medycznej służy ludziom, respektując i wykorzystując prawa natury i ustalony przez Boga porządek stworzenia. Według Syrachy, lekarz, jak Mojżesz, jest narzędziem w rękach Boga, od którego pochodzi uzdrowienie.

Bóg od początku pragnął, aby w stworzeniu, na czele z człowiekiem, panował pokój i harmonia, wyrażające się w dobrym samopoczuciu i pomyślności. Lekarz i aptekarz przyczyniają się do tego. Lekarstwa i działanie lekarza nie

³⁰ Zob. np. J.I. Durham, *Exodus*, dz. cyt., s. 213; W.C. Kaiser, *Exodus*, [w:] *The Expositor's Bible Commentary: Genesis-Leviticus*, t. 1, red. T. Longman III, D.E. Garland, Zondervan, Grand Rapids 2008, s. 454; J. Lemański, *Księga Wyjścia. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, [w:] *Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament t. 2*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009, s. 350.

odbierają zatem czci Bogu, ponieważ to On sam przez lekarstwa uzdrawia i oddala ból. Lekarstwa służą więc także uwielbianiu Boga³¹. Według Syrachowego pouczenia, lecznicze działanie ziół i produkowanych z nich lekarstw należy do wspaniałych dzieł Boga (w. 6). Jest elementem tego, co teologia określa jako *creatio continua* („ciągle stwarzanie”).

C. Pouczenie trzecie: Pierwszym lekarstwem właściwa relacja z Bogiem (38,9-11)

⁹ *Synu, w chorobie nie odwracaj się od Pana, ale módl się do Niego, a On cię uleczy.*

¹⁰ *Odrzuć przynętę – wyprostuj ręce i oczyść serce z wszelkiego grzechu!*

¹¹ *Ofiaruj kadzidło i dar z przedniej mąki, złożą bojną ofiarę według swych możliwości.*

W tym pouczeniu Syrach nawiązał do tradycyjnego myślenia, że przyczyną choroby jest zakłócona relacja z Bogiem (zob. np. Ps 32,1-5; por. Mt 9,1-8; J 9,1-2), a przynajmniej do postrzegania Boga jako jedyne skutecznego uzdrowiciela (w. 9b; por. Wj 15,26). Nawet gdy lekarz i aptekarz zrobią użytek ze swojej wiedzy i umiejętności, uzdrowienie i tak daje choremu Najwyższy. Stąd podstawowym i pierwszym lekarstwem powinno być odbudowanie właściwej relacji z Bogiem. Z tym nie należy zwlekać. W greckiej wersji Syr 38,9 jest zwrot: *en arrōstēmati sou mē parablepe*, który dosłownie można przetłumaczyć: „w chorobie twej nie patrz na bok” lub „[...] nie zwlekaj”. Taki sens został wyrażony również w manuskrypcie hebrajskim (Ms B): *’l tt’bb* – „nie zwlekaj” / „nie odkładaj”³². Według Syracha, zwrócenie się do Boga w celu odbudowania dobrej relacji z Nim jest pierwszą rzeczą, którą powinien zrobić chory i cierpiący człowiek wierzący w Boga JHWH.

W leczeniu stosunku do Boga Syrach wyróżnił trzy fazy: zwrócenie się do Boga w modlitwie (w. 9b); odwrócenie się od zła w czynie i myśli (w. 10); kultowe złożenie ofiary jako znak pokuty i pojednania (w. 11). Takie działania przywracają Boży porządek i są czynieniem sprawiedliwości. Ich rezultatem jest pokój (np. Iz 32,17; por. Iz 60,17; Ps 85,11), rozumiany jako pomyślność, kompletność, harmonia i błogosławieństwo³³. Doświadczenie przez chorego

³¹ Por. np. A. Stöger, *Der Arzt nach Jesus Sirach*, dz. cyt., s. 7-8; B. Zapff, *Sir 38,1-15 als Beispiel*, s. 360-361.

³² Zob. L.P. Hogan, *Healing in the Second Temple Period*, dz. cyt., s. 44; P.C. Beentjes, *The Book of Ben Sira in Hebrew*, dz. cyt., s. 66.

³³ Zob. np. G.L. Carr, *שְׁלֵמָה (shālēm) be complete, sound*, [w:] *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 2, red. R.L. Harris, Chicago 1980, s. 931; J.P. Healey, *Peace*, [w:] *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 5, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 206-207.

pokoju lub nawet tylko świadomość spełnienia warunków tego doświadczenia jest z kolei dobrym fundamentem, a przynajmniej pomocą, w terapii stosowanej przez lekarza.

Lekarze hellenistyczni, pragnący uprawiać medycynę racjonalną, mieli także respekt wobec medycyny ludowej praktykowanej w sanktuariach. Gdy nie byli w stanie wyleczyć pacjenta, sugerowali mu udanie się do asklepiejonu i wzywanie na pomoc bogów³⁴. Według Syracha, zwrócenie się do Boga ma mieć miejsce na samym początku. Izraelski mędrzec przypomniał w ten sposób i podkreślił, że uzdrowienie pochodzi w istocie od Boga. Wspomniany wcześniej judzki król Asa nie postąpił mądrze, bo w swej chorobie nie szukał Boga, tylko lekarzy (2Krn 16,12). Syrach zalecił natomiast, aby w przypadku choroby wzywać Boga i lekarza.

D. Pouczenie czwarte: Lekarz jest potrzebny (38,12-15)

¹² *Potem daj miejsce lekarzowi, bo jego też stworzył Pan. Niech cię nie opuszcza, on też jest potrzebny.*

¹³ *Bywa taki czas, że i w ich rękach jest odpoczynek (wyjście z choroby)*³⁵.

¹⁴ *Oni także będą się modlić do Pana, aby dał im rozeznanie, w celu leczenia i zachowania przy życiu.*

¹⁵ *Kto grzeszy przeciw swemu Stwórcy, niech wpadnie w ręce lekarza.*

W ostatnim pouczeniu Syrach wraca do tego, co powiedział na początku. Tam było „Szczuj lekarza”, tutaj jest „Daj miejsce lekarzowi” (*iatrō dos topon*)! Od lekarza nie należy stronić. Racje religijne, które miałyby to sugerować, są nieuzasadnione. Lekarz jest częścią Bożego dzieła stworzenia i dlatego jest też konieczny. Odnoszony do lekarza zwrot „bo jego też stworzył Pan” (*gar auton ektisen kyrios*), który występuje również już w pierwszym zdaniu poematu (38,1), podkreśla jeszcze raz Bożą aprobatę dla lekarskiej profesji, autoryzację działania lekarza.

Według Syracha, lekarz nie działa jednak sam. Bóg jest tym, który decyduje o pomyślności leczenia. On określa czas właściwy dla skutecznej lekarskiej interwencji (w. 13). Syrach nie brał pod uwagę przypadku, gdy lekarz nie oczekuje niczego od Boga, a liczy tylko na własne umiejętności. Według niego

³⁴ Zob. np. O. Temkin, *Greek Medicine as Science and Craft*, „Isis”, 1953, [nr] 44/3, s 216; J. Jouanna, *Hippocrates*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London 1999, s. 192.202-203.

³⁵ Tekst hebrajski w miejscu greckiego *anapausis* ma arameizowane *pšrh*, tzn. rozwiązanie, interpretacja.

lekarze w wykonywaniu swojego zawodu czują się zależni od Boga i się modlą. Ich zawodowa modlitwa obejmuje trzy intencje: udaną diagnozę, skuteczne leczenie i podtrzymanie życia (w. 14)³⁶.

Ostatnie zdanie poematu (w. 15) może intrygować. W wersji greckiej (LXX) czytamy: *ho hamartanōn enanti tou poiēsantos auton empesoi eis cheiras iatrou*, co na język polski przekłada się najczęściej następująco: „Kto grzeszy przeciw swemu Stwórcy, niech wpadnie w ręce lekarza”. W takiej wypowiedzi konieczność udania się do lekarza jawi się jako kara za grzechy. Z pewnością można tu widzieć odzwierciedlenie ludzkiego doświadczenia i świadomości, że dla chorego spotkanie z lekarzem oznacza niejednokrotnie ból, cierpienie i mękę. Leczenie jest nieprzyjemne i nie zawsze kończy się sukcesem. Podkreślanie takiego charakteru spotkania z lekarzem umniejszałoby jednak jego pozytywną ocenę prezentowaną w pozostałych wersach poematu.

W manuskrypcie hebrajskim (MS B) werset 15 prezentuje się natomiast następująco: *’šr hnt’ l’ny ’wshw ytgbr l’ny rnp*³⁷. Przekłady tego zapisu na języki współczesne różnią się, w zależności od rozumienia i interpretacji zwłaszcza drugiej części wersetu. Kluczową rolę w tym względzie odgrywa słowo *ytgbr*. Jest to tzw. zwrotno-intensywna forma czasownikowa od rdzenia *gbr*, który może przyjąć dosyć szerokie znaczenie, mianowicie: „być mocnym, potężnym, aroganckim, krnąbrnym, sprzeciwiającym się”³⁸. Stąd na przykład T. Penar zaproponował tłumaczenie: *Who sins in front of his Maker, behaves arrogantly in front of the Healer*, czyli „Kto grzeszy wobec swojego Stwórcy, zachowuje się arogancko wobec Uzdrowiciela”. Słowo „Uzdrowiciel” (*Healer*) miałoby być, według T. Penara, epitetem Boga³⁹. Z kolei „New American Bible. Revised Edition”⁴⁰ ma: *Whoever is a sinner before his Maker, will be defiant toward the doctor*, czyli „Ktokolwiek jest grzesznikiem wobec swego Stwórcy, będzie krnąbrny wobec lekarza”.

³⁶ Por. np. E.M. Wainwright, *Gendering Healing both Human and Divine: the Case of Sirach 38:1-15*, [w:] *Ptolemy II Philadelphus and his world*, red. P. McKechnie, Ph. Guillaume, „Mnemosyne: Supplements” [t.] 300, Brill, Leiden 2008, s. 268.

³⁷ Za P.C. Beentjes, *The Book of Ben Sira in Hebrew*, dz. cyt., s. 66.

³⁸ Zob. np. F. Brown, S.R. Driver, C.A. Briggs, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon with Appendix Containing the Biblical Aramaic*, Hendrickson Publishers, Peabody 1997, s. 149; L. Koehler, W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, t. 1, Brill, Leiden, wyd. 3, 1995, s. 168.

³⁹ T. Penar, *Northwest Semitic Philology and the Hebrew Fragments of Ben Sira*, „Biblica et Orientalia” [t.] 28, Biblical Institute Press, Rome 1975, s. 64.

⁴⁰ *New American Bible. Revised Edition*, red. Confraternity of Christian Doctrine, Washington 2010.

Nie ulega wątpliwości, że dwie części wersetu Syr 38,15 tworzą paralelizm, w którym lekarz (w. 15b: „[...] wobec lekarza”) jest zestawiony ze Stwórcą (15a: „[...] wobec swego Stwórcy”). Tak jak należy być uległym wobec Stwórcy, tak samo należy poddać się działaniom lekarza. W Syr 38,15a jest jednak mowa nie o „uległym” wobec Stwórcy, lecz o „grzeszącym” (*hwt*). W tradycji starotestamentowej grzesznik jest postrzegany jako człowiek, który nie boi się Boga, jako nieposłuszny wobec Niego, odważny w grzeszeniu i w tym sensie mocny i potężny wobec Boga. Z drugiej strony, formę czasownika *ytgbr*, który rozpoczyna drugi człon paralelizmu, można uznać za wolitywną (*jussivus*) i tłumaczyć: „niech będzie mocny, potężny”. Sens całego wersetu byłby więc taki: Człowiek, który pokazuje swoją moc i odwagę w grzeszeniu przeciw Stwórcy, niech pokaże swoją odwagę i moc wobec lekarza. Niech się nie lęka diagnozy, terapii i ewentualnego braku pozytywnych skutków leczenia. Chory, który uwierzył w Boga, mógł traktować swoją chorobę jako karę za grzechy. Syrach zatem pouczał go, aby tak jak nie bał się grzeszyć, tak samo okazał się mocny i nie bał się lekarza⁴¹.

Wypowiedź z Syr 38,15 w wersji hebrajskiej może mieć jednak jeszcze inny sens. Czasownik *ytgbr* nie musi wyrażać jussivu. Jego forma gramatyczna imperfectum hitpael może się odnosić do zakładanej, także niechcianej, czynności przyszłej. W analizowanym wersecie słowo *ytgbr* jest w paraleli do *’sr hwt* („kto grzeszy”). W kontekście całego poematu, w którym autor zachęca do szacunku wobec lekarza, jako narzędzia uzdrawiania dokonywanego przez Boga, uzasadnione i logiczne jest stwierdzenie, że ten, kto sprzeciwia się Bogu i wykazuje arogancję poprzez grzech, będzie się również sprzeciwiał lekarzowi, reprezentantowi Boga, okazując mu arogancję i nieposłuszeństwo⁴².

Przy takiej interpretacji ostatni werset poematu (38,15) pełni rolę podsumowującej konkluzji. Syrach z naciskiem i wymownie przypomniał, że choroba, skuteczne leczenie i zdrowie są silnie powiązane i mocno zależą od relacji człowieka z Bogiem. Z tą samą mocą Syrach podkreśla wartość lekarza i jego medycznej profesji, jako narzędzia Bożego uzdrawiania.

⁴¹ Tego rodzaju interpretację proponuje np. A. Stöger: *Der Arzt nach Jesus Sirach*, dz. cyt., s. 10.

⁴² Na ten kierunek odczytania w. 15, odpowiadający zresztą przekładowi zaproponowanemu przez T. Penara, wskazał już S. Noorda, *Illness and Sin, Forgiving and Healing. The Connection of Medical Treatment and Religious Beliefs in Ben Sira 38, 1-15*, [w:] *Studies in Hellenistic Religions*, „Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain” [t.] 78, red. M. Vermaseren, Brill, Leiden 1979, s. 221; a za nim np. L.P. Hogan, *Healing in the Second Tempel Period*, dz. cyt., s. 46-47.

W nocie marginesowej manuskryptu hebrajskiego (MS B) jest proponowana korekta dla wersetu 15b: zamiast *ytgbr l'pny mp* ' („będzie arogancki wobec lekarza”) sugeruje się *ystwgr 'Lydy mp* ' („wpadnie w ręce lekarza”). Taki wariant odpowiadałby wersji greckiej (LXX)⁴³. Należy go jednak uznać raczej za korektę kopisty, który uważał, że grzech powinien być ukarany, a karą będzie wpadnięcie w ręce lekarza. Lekarz byłby więc potrzebny z powodu grzechu. Oryginalny tekst hebrajski Syr 38,15 (z MS B) świadczy jednak, że Syrach inaczej postrzegał tę kwestię.

Zakończenie

W poemacie o lekarzu Syrach, jako izraelski mędrzec, dzieląc się swoimi przemyśleniami, udzielił pouczenia rodakom, którzy w hellenizowanym środowisku pragnęli żyć zgodnie ze swoją religią i bez porzucania ojczyrstych tradycji. Ich niepokój budziły praktyki hellenistycznych lub zhellenizowanych lekarzy, które nierzadko łączyły się z elementami magii, wróżbiarstwa i kultów pogańskich. Pouczenie Syracha polegało na objaśnieniu statusu lekarza i zachęcie do korzystania z jego pomocy. Lekarz, podobnie jak aptekarz i jego lekarstwa, jest darem Boga. Z tego też względu należy mu okazywać szacunek oraz korzystać z jego usług. Jest to wyraz wiary w Boga.

Niektóre słowa Syracha wskazują na podobieństwo lekarza do Mojżesza, wielkiego bohatera historii Izraela, sługi JHWH, lidera narodu, jego proroka i nauczyciela. Lekarz, podobnie jak Mojżesz, pośredniczy w Bożym uzdrowieniu i często wstawia się u Boga za swoimi pacjentami.

Porównanie lekarza do Mojżesza jest najwyższym uznaniem dla zawodu lekarza, na jakie mógł się zdobyć żydowski autor. Pacjentom takie porównanie może dodawać nadziei i odwagi. Z kolei w lekarzach – zwiększać świadomość własnej wielkości, godności i ważności, a także budzić poczucie odpowiedzialności i pragnienie służby – na wzór Mojżesza.

Bibliografia:

1. Allan N., *The Physician in Ancient Israel: His Status and Function*, „Medical History”, 2001, [nr] 45, s. 377-394.
2. Avalos H., *Illness and Health Care in the Ancient Near East: The Role of the Temple in Greece, Mesopotamia, and Israel*, „Harvard Semitic Museum Monographs” [t.] 54, Atlanta 1995.
3. Baran G., *Arcykapłan Jazon i jego zamierzenia wobec Jerozolimy w świetle Ksiąg Machabejskich*, „The Biblical Annals”, 2013, [nr] 3/2, s. 261-284.

⁴³ Więcej zob. np. J.T. Nelis, *Sir 38,15*, [w:] *Von Kanaan bis Kerala*, red. W.C. Delsman i in., „Alter Orient und Altes Testament” [t.] 211, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1982, s. 173-184.

4. Beentjes P.C., *The Book of Ben Sira in Hebrew. A Text Edition of All Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of All Parallel Hebrew Ben Sira Texts*, „Supplements to Vetus Testamentum” [t.] 68, Leiden 1997.
5. Bellia G., *An Historico-Anthropological Reading of the Work of Ben Sira*, [w:] *The Wisdom of Ben Sira. Studies on Tradition, Redaction, and Theology*, red. A. Passaro, G. Bellia, „Deuterocanonical and Cognate Literature Studies” [t.] 1, Berlin-New York 2008.
6. Bojałowska B., *Medycyna sakralna w Grecji*, [w:] *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1988, s. 377-394.
7. Brown F., Driver S.R., Briggs C.A., *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon with Appendix Containing the Biblical Aramaic*, Peabody 1997.
8. Brzeziński T., *Starożytna Grecja*, [w:] *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1988, s. 56-59.
9. Carr G.L., שְׁלֵמָה (*shālēm*) *be complete, sound*, [w:] *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 2, red. R.L. Harris, Chicago 1980, s. 930-932.
10. Cartwright M., *Ancient Greek Medicine*, https://www.ancient.eu/Greek_Medicine/ [dostęp: 05.09.2018].
11. Child B.S., *The Book of Exodus. A Critical, Theological Commentary*, Louisville, 1974.
12. Chrysovergi M., *Contrasting Views on Physicians in Tobit and Sirach*, „Journal for the Study of the Pseudepigrapha”, 2011, [nr] 21/1, s. 37-54.
13. Di Lella A.A., *Wisdom of Ben Sira*, [w:] *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 6, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 931-945.
14. Duin N., Sutcliffe J., *A History of Medicine. From Prehistory to the Year 2020*, New York 1992.
15. Durham J.I., *Exodus*, „Word Biblical Commentary”, [z.] 3, Accordance electronic ed., Zondervan, Grand Rapids 1987.
16. Eckart W.U., *Geschichte der Medizin. Fakten, Konzepte, Haltungen*, Heidelberg 2009.
17. Geller M.J., *Ancient Babylonian Medicine. Theory and Practice*, Oxford 2010.
18. Gilbert M., *Methodological and hermeneutical trends in modern exegesis on the Book of Ben Sira*, [w:] *The Wisdom of Ben Sira. Studies on Tradition, Redaction, and Theology*, red. A. Passaro, G. Bellia, „Deuterocanonical and Cognate Literature Studies” [t.] 1, Berlin-New York 2008, s. 1-20.
19. Goodblatt D.M., *The Monarchic Principle. Studies in Jewish Self-government in Antiquity*, „Texte und Studien zum antiken Judentum” [t.] 38, Tübingen 1994.
20. Grube G.M.A., *Greek Medicine and the Greek Genius*, „Phoenix”, 1954, [nr] 8/4, s. 127-133.
21. Haag E., *Das hellenistische Zeitalter. Israel und die Bibel im 4. bis 1. Jahrhundert v. Chr.*, „Biblische Enzyklopädie” [t.] 9, Stuttgart 2003.
22. Healey J.P., *Peace*, [w:] *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 5, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 206-207.
23. Hengel M., *Judaism and Hellenism. Studies in Their Encounter in Palestine During the Early Hellenistic Period*, Philadelphia 1981.

24. Hill A.E., *1 & 2 Chronicles*, „NIV Application Commentary: Old Testament”, Accordance electronic ed., Zondervan, Grand Rapids 2003.
25. Hogan L.P., *Healing in the Second Tempel Period*, „Novum Testamentum et Orbis Antiquus” [t.] 21, Freiburg 1992.
26. Jouanna J., *Hippocrates*, Baltimore-London 1999.
27. Kaiser W.C. *Exodus*, [w:] *The Expositor's Bible Commentary: Genesis-Leviticus*, t. 1, red. T. Longman III, D.E. Garland, Grand Rapids 2008, s. 333-562.
28. Kanellou V., *Ancient Greek medicine as the foundation of contemporary medicine*, „Tech Coloproctol”, 2004, [nr] 8, s. 3-4.
29. Klein R.W., *2 Chronicles: A Commentary on 2 Chronicles*, „Hermeneia: A Critical and Historical Commentary on the Bible” [z.] 14, Accordance electronic ed., Fortress Press, Minneapolis 2012.
30. *Kodeks Hammurabiego*, tłum. M. Stępień, Warszawa 1996.
31. Koehler L., Baumgartner W., *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, t. 1, Leiden 1995.
32. Lemański J., *Księga Wyjścia. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, [w:] *Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament*, t. 2, Częstochowa 2009.
33. Marböck J., *Das Buch Jesus Sirach*, [w:] *Einleitung in das Alte Testament*, red. E. Zenger i in., „Kohlhammer Studienbücher Theologie” [t.] 1,1, Stuttgart 2006, s. 408-416.
34. Marböck J., *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira*. „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 272, Berlin-New York 1999.
35. Marciak M., *Hellenistyczna reforma i prześladowanie religijne w Judei za czasów Antiocha IV Epifanesa – przegląd najważniejszych hipotez*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 2006, [nr] 4, s. 245-264.
36. Maul S.M., Westendorf W., *Erste Medizinik Konzepte zwischen Magie und Vernunft (3000-500 v. Chr.)*, [w:] *Die Chronik der Medizin*, red. H. Schott, Dortmund 1993, s. 16-33.
37. Nelis J.T., *Sir 38,15*, [w:] *Von Kanaan bis Kerala*, red. W.C. Delsman i in., „Alter Orient und Altes Testament” [t.] 211, Neukirchen-Vluyn 1982, s. 173-184.
38. *New American Bible. Revised Edition*, red. Confraternity of Christian Doctrine, Washington 2010.
39. Noorda N., *Illness and Sin, Forgiving and Healing. The Connection of Medical Treatment and Religious Beliefs in Ben Sira 38, 1-15*, [w:] *Studies in Hellenistic Religions*, „Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain”, [t.] 78, red. M. Vermaseren, Leiden 1979, s. 215-224.
40. Penar T., *Northwest Semitic Philology and the Hebrew Fragments of Ben Sira*, „Biblica et Orientalia” [t.] 28, Rome 1975.
41. Preuss J., *Biblical and Talmudic Medicine*, tłum. F. Rosner, Lanham 2004.
42. Reiterer F.V., *Alle Weisheit stammt vom Herrn ... Gesammelte Studien zu Ben Sira*, „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 375, Berlin-New York 2007.
43. Sauer G., *Studien zu Ben Sira*, „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 440, Berlin-Boston 2013.

44. Skehan P.W., Di Lella A.A., *The Wisdom of Ben Sira. A New Translation with Notes*, „The Anchor Bible” [t.] 39, New York 1987.
45. Stöger A., *Der Arzt nach Jesus Sirach (38,1-15)*, „Arzt und Christ”, 1965, [nr] 11, s. 3-11.
46. *The Wisdom of Ben Sira: Introduction*, [w:] *New American Bible (Revised Edition)*, Washington 2010. <https://www.biblegateway.com/passage/intro/?search=Ben+Sira&version=NABRE> [dostęp: 18.08.2017].
47. Ueberschaer F., *Weisheit aus der Begegnung. Bildung nach dem Buch Ben Sira*, „Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [t.] 379, Berlin-New York 2007.
48. Wainwright E.M., *Gendering Healing both Human and Divine: the Case of Sirach 38:1-15*, [w:] *Ptolemy II Philadelphus and his world*, red. P. McKechnie, Ph. Guillaume, „Mnemosyne: Supplements” [t.] 300, Leiden 2008, s. 257-272.
49. Yeomans S., *Medicine in the Ancient World*, [w:] *Bible History Daily* <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/ancient-cultures/daily-life-and-practice/medicine-in-the-ancient-world/> [dostęp: 05.09.2018]
50. Zapff B., *Sir 38,1-15 als Beispiel der Verknüpfung von Tradition und Innovation bei Jesus Sirach*, „Biblica”, 2011, [nr] 92, s. 347-367.

Ks. Grzegorz Szamocki (1963), duchowny katolicki; doktor habilitowany nauk teologicznych w zakresie teologii biblijnej; studia specjalistyczne z Pisma Świętego, języków biblijnych i staroorientalnych oraz z historii starożytnej Bliskiego Wschodu (w Warszawie, Jerozolimie, Münster, Kolonii i Rzymie); profesor nadzwyczajny w Instytucie Historii Wydziału Historycznego w Uniwersytecie Gdańskim; wykładowca Biblii w Gdańskim Seminarium Duchownym; Zastępca Sekretarza Generalnego Gdańskiego Towarzystwa Naukowego; członek m in. European Association of Biblical Studies oraz Stowarzyszenia Biblistów Polskich; badacz i egzegeta pism Starego Testamentu, autor publikacji z zakresu ich problematyki literackiej, historycznej i teologicznej.